

Anne Frank

Ronald Leopold

Anne Frank

Leven, werk en betekenis

In samenwerking met
Bas von Benda-Beckmann,
Gertjan Broek en
Menno Metselaar

Amsterdam · Antwerpen
Em. Querido's Uitgeverij BV
2023

Copyright © 2023 Anne Frank Stichting
Oorspronkelijke uitgever © Verlag C.H. Beck oHG, München 2023
Voor overname kunt u zich wenden tot Em. Querido's Uitgeverij BV,
Weteringschans 259, 1017 XJ Amsterdam.

Omslag Brigitte Slangen
Omslagbeeld Anne Frank Stichting

ISBN 978 90 214 8190 6 / NUR 320
www.querido.nl
www.annefrank.org

Inhoud

Voorwoord 7

1	Frankfurt – 1929-1933	11
2	Kinderjaren in Amsterdam – 1933-1940	29
3	Nederland bezet – 1940-1942	47
4	Onderduik – 1942-1944	64
5	Deportatie en dood – 1944-1945	89
6	Terugkeer Otto Frank – 1945-1947	110
7	Arrestatie	122
8	Het dagboek van Anne Frank	131
9	Het Anne Frank Huis	150
10	Betekenisgeving – 1947-heden	163

Epiloog 181

	Verantwoording dagboeken	189
	Fotoverantwoording	190
	Literatuur en overige bronnen	191
	Tijdlijn	194
	Register	196

Voorwoord

Over Anne Frank en de betekenis die aan haar korte leven en haar dagboekgeschriften wordt toegekend, vaak op zeer uiteenlopende wijze, zijn talloze boeken verschenen. Ze heeft in de loop der jaren een iconische status gekregen, die weliswaar teruggaat op haar levensverhaal in de context van de Tweede Wereldoorlog en de Holocaust, maar daartoe niet beperkt blijft. Over de hele wereld eigent men zich haar naam, haar beeltenis of haar teksten toe op grond van eigen levenservaringen, die niet zelden ver afstaan van de historische persoon Anne Frank. In verschillende hoedanigheden vormt zij voor velen een inspiratiebron: als slachtoffer van vervolging, als schrijfster, als jonge vrouw, als tiener of als vluchteling. Juist het gegeven dat elk van deze rollen in meer of mindere mate op Anne Frank van toepassing is, maakt dat men zich gemakkelijk met haar kan identificeren.

Haar vader Otto Frank heeft, als enige overlevende van het gezin Frank en van de acht onderduikers uit het Achterhuis, een centrale rol in de nagedachtenis aan Anne

Frank gespeeld. Hij verzorgde de publicatie van Annes dagboekgeschriften en zette zich met veel succes in om, door middel van vertalingen en bewerkingen, daar wereldwijd bekendheid aan te geven. Ook de openstelling voor het publiek van het pand aan de Prinsengracht 263 in 1960, de onderduikplek waar Anne Frank het grootste deel van haar dagboek had geschreven, droeg daaraan bij. Tegelijkertijd probeerde hij richting te geven aan de betekenis die haar leven en werk in zijn ogen zouden moeten hebben. Tot zijn dood in 1980 was zijn leven gewijd aan de herinnering aan zijn dochter.

Deze uitgave heeft niet de pretentie nieuwe informatie toe te voegen aan hetgeen al bekend is over het leven en werk van Anne Frank en haar nagedachtenis. Het biedt een beknopt biografisch overzicht, met aandacht voor haar kinderjaren in Frankfurt am Main en Amsterdam, haar leven in bezet Nederland en tijdens de onderduik en de laatste maanden van haar leven na haar arrestatie in augustus 1944. Naar de toedracht van die arrestatie is veel onderzoek gedaan, zonder dat dat tot een eenduidige conclusie heeft geleid. Hieraan is een apart hoofdstuk gewijd. De dagboekgeschriften en andere teksten van Anne Frank staan centraal in haar nagedachtenis. In een tweetal hoofdstukken wordt ingegaan op dit kleine maar complexe oeuvre en op de totstandkoming van de publicatie van het dagboek na de terugkeer van Otto Frank uit Auschwitz. In het slothoofdstuk en de epiloog wordt ingegaan op de betekenis van haar leven en werk, voor de herinnering aan de Holocaust of als inspiratiebron.

Bas von Benda-Beckmann, Gertjan Broek en Menno

Metselaar hebben delen van de tekst voor hun rekening genomen en kritisch meegelezen met het manuscript. Dat laatste geldt ook voor Eugenie Martens, die de totstandkoming van het manuscript heeft gecoördineerd en redactioneel begeleid. Voor hun bijdragen aan dit boek ben ik hun zeer erkentelijk.

Ronald Leopold
Algemeen directeur, Anne Frank Stichting

Frankfurt

1929-1933

Familieachtergronden

Het korte leven van Annelies Marie Frank begon op 12 juni 1929 in Duitsland, in Frankfurt am Main. Haar eerste kinderjaren woonde Anne met haar ouders Otto en Edith en haar drie jaar oudere zus Margot in een ruime woning aan de Marbachweg in het noorden van deze stad. Haar ouders kwamen beiden uit een liberaal-Joods milieu. Annes vader, Otto Frank, was geboren in 1889 en groeide op in een welgestelde bankiersfamilie. Zijn ouders woonden in de chique Frankfurtse wijk Westend, een buurt die voor ongeveer 20 procent uit, veelal liberale, Joden bestond. Frankfurt had na Berlijn de grootste Joodse gemeenschap van Duitsland. In 1930 leefden er ongeveer 31.000 Joden en samen vormden zij circa 6 procent van de 540.000 inwoners die de stad telde.

Geloof en Joodse tradities speelden geen belangrijke rol in het dagelijks leven van de familie Frank. Het gezin waarin Otto samen met zijn broers Robert en Herbert en

zus Helene ('Leni') opgroeide vierde joodse feestdagen maar ook het christelijke kerstfeest. De jongens werden geen bar mitzwa en Otto bezocht ook niet de goed aangeschreven, liberaal-Joodse Philanthropin-school in Frankfurt. Net als zijn broer Robert ging hij naar het openbare Lessing-Gymnasium. De familie Frank voelde zich echter wel onderdeel van de Joodse gemeenschap en hun geloofsachtergrond speelde ook zeker een rol binnen het gezin. Op het Lessing-Gymnasium kregen alle leerlingen godsdienstonderwijs in hun eigen geloof. Otto Frank kreeg er joodse les van de vooraanstaande liberale rabbijn van de Frankfurter *Hauptsynagoge* Cäsar Seligmann, tevens een goede vriend van zijn vader. Maar voor het overige voelde Otto Frank zich in de eerste plaats Duitser. Hij identificeerde zich met het Duitse *Bürgertum* en hechtte veel waarde aan Duitse muziek en Duitse literatuur, hetgeen later ook in de opvoeding van zijn dochters een belangrijke rol zou spelen. In naoorlogse interviews benadrukte Otto dat die Duitse identiteit vóór de machts-overname van de nazi's belangrijk voor hem was geweest: 'Anders was ik vast geen officier in de Eerste Wereldoorlog geworden en had ik niet voor Duitsland gevochten.'

Na zijn middelbare school studeerde Otto een semester kunstgeschiedenis in Heidelberg, waarna hij eerst een *Lehrzeit* bij het Bankhaus Ferdinand Sander volgde en daarna een halfjaar lang als volontair bij het bankbedrijf L.M. Prince en het warenhuis Macy's in New York werkte. Bij dit laatste bedrijf kwam hij terecht door zijn vriendschap met Nathan Straus Jr., zoon van de eigenaar van Macy's, die hij tijdens zijn studietijd in Heidelberg

Het bruidspaar Otto en Edith Frank-Holländer met hun
bruiloftsgasten, 12 mei 1925. Otto viert op dezelfde
dag zijn 36ste verjaardag.

had leren kennen en wiens hulp hij eind jaren dertig nog zou inroepen bij een poging om naar de Verenigde Staten te emigreren. In mei 1925 trouwde Otto Frank met Edith Holländer uit Aken. Ze hadden elkaar drie jaar daarvoor leren kennen bij de verloving van Otto's broer Herbert, die in 1922 trouwde met een vriendin van Edith uit Aken, Hortense Rah Schott. De familie van Anne Franks moeder Edith was niet orthodox, maar wel aanzienlijk religieuzer en traditioneler dan de familie van Otto. Ediths vader en haar broers Walter en Julius zaten in het synagogebestuur; het gebedshuis werd wekelijks door haar familie bezocht. Men vierde sjabbat en joodse feestdagen en hield zich aan de joodse spijswetten, iets waarmee Otto Frank niet was opgegroeid. Dit verschil was ook de bruiloftsgasten opgevallen en in een feestelijk krantje dat zij

Aachener-Frankfurter Tageblatt

Abonnement ausgeschlossen
Retitit schonend

Redaktion unbefannt
Annoncen und Offerten
freibleibend

Erste und einzige Ausgabe * Auflage 50 Exemplare * Erscheint am 12. Mai 1925

Zum Geleite.

Nur kurz sei das Wort, das ich zum Geleite,
Dir Otto mit Edith an Deiner Seite,
Will sagen, doch in dem tiefsten Herzen
Erwachen Gedanken, sie flammen wie Kerzen,
Und heiße Wünsche, der Zukunft entgegen,
Begleiten Euch auf Euern Wegen.
Gar vieles wurde heut' gesagt,
Es wurde gescherzet und gelacht,
Denn alle sind erfüllt von Freude,
Wir feiern ja Eure Vermählung heute.
Geburstag und Hochzeit an beiden Tagen,
Die neue Freude ins Leben tragen,
Der Menschen Werden, sein Schicksal bestimmen,
Den höchsten Gipfel des Glückes erklimmen!
Drum doppelte soll Eure Hoffnung heut' sein
Auf innigstes, schönstes Zusammensein. —
Die Wünsche, die heute wir für Euch hegen,
Will ich in wenige Zeilen legen.
Bleibt Liebe, Gesundheit mit Frohsinn verbunden,
Dann habt Ihr die höchste Wonne gefunden,
In Treue stets zusammenhalten
Und trohen den Stürmen und Erdengewalten. —
So ziehet ins neue Leben ein,
Der Eltern Segen wird mit Euch sein!

Feestelijk krantje ter gelegenheid van de bruiloft
van Edith en Otto Frank.

voor Otto en Edith maakten, stond een gedichtje waarin
Otto's beperkte interesse in het geloof op vrolijke wijze
op de hak werd genomen. Zo zou hij als kind volgens dit

schertsgedichtje op de vraag of hij christelijk of joods was hebben geantwoord dat hij ‘Mai-isch’ was, omdat hij zogenaamd alleen wist dat hij in mei geboren was, niet welk geloof hij aanhing. ‘Maiisch’ was bedoeld als woordgrapje op ‘Mosaisch’: een synoniem voor de joodse geloofsrichting.

Tijdens de bruiloft werden de Joodse tradities geëerd. De 78-jarige liberale rabbijn Heinrich Jaulus uit Aken, tevens Ediths godsdienstleraar op de middelbare school, zegende het bruidspaar en sprak hen toe. Edith liet echter na haar huwelijk in elk geval een deel van de Joodse tradities en gebruiken waarmee ze was opgegroeid los. Ze gaf het koosjer eten op, maar bleef wel wekelijks de synagoge bezoeken.

Na hun huwelijksvoltrekking in Aken en een huwelijksreis naar San Remo trokken Otto en Edith in bij Alice Frank, de moeder van Otto. Zij woonde aan de Beethovenplatz in de wijk Westend in een ruime stadsvilla die in 1901 door Otto’s vader Michael was gekocht en waar zij, na het overlijden van haar man in 1909, was blijven wonen. In Frankfurt leidden Otto en Edith Frank aanvankelijk een comfortabel leven en maakten zij deel uit van de goede middenklasse. Otto stond sinds 1919 aan het hoofd van het bankiershuis Michael Frank, opgericht en vernoemd naar zijn vader. Daarnaast leidde hij vanaf 1927 de Sodener Mineralprodukte Gesellschaft, een bedrijf dat de minerale bronnen van Bad Soden exploiteerde en handelde in hoestpastilles. Ook dit bedrijf was langere tijd in handen van zijn vader geweest.

In 1926 werd hun eerste dochter Margot Betti gebo-

ren, en een jaar later verhuisde het jonge gezin naar een nieuwbouwwoning aan de Marbachweg in de wijk Dornbusch aan de rand van Frankfurt. De buurt was minder chic en heterogeen: er woonden katholieken, protestanten en enkele joden, veelal met een middenklassenachtergrond, zoals ambtenaren en leraren.

De familie Frank wende al snel aan haar nieuwe buurt en raakte bevriend met twee katholieke gezinnen: de families Naumann en Stab. De familie Naumann was een leraarsgezin dat naast hen woonde. De dochter van de Naumanns, Gertrud, was negen jaar ouder dan Margot, en paste regelmatig op haar en Anne, die in 1929 geboren werd. Gertrud zou later, na de emigratie van de familie Frank naar Nederland, regelmatig met Edith Frank corresponderen en haar leven lang hecht bevriend blijven met Otto Frank. Ook met hun bovenburen, de familie Stab, was het contact goed. Margot speelde vaak met haar oudere buurmeisjes Hilde en Marianne. Hilde herinnerde zich dat zij bij haar thuis 'kerkje' speelden en dat Margot dan als 'misdienaar' optrad. In 1931 verhuisde het gezin Frank wederom, naar een kleiner en goedkoper vijfkamerappartement op de begane grond van een villa aan de Ganghoferstrasse, gelegen in het zogeheten Dichterviertel, maar de vriendschap met hun oude burens bleef bestaan.

Anne en Margot groeiden op in een warm gezin. In naoorlogse interviews herinnerden hun vriendinnen zich Edith als een wat terughoudende, maar milde en zachtzinnige vrouw. Otto was een betrokken vader, die graag voorlas, met zijn kinderen speelde en verhalen vertelde.

Otto met Margot en Anne, augustus 1931.

Vooral met Anne, zo zou hij zelf later zeggen, had hij van jongs af aan een zeer sterke band. Anne en Margot maakten vriendjes in de buurt. Haar vader en andere familieleden beschrijven Anne als een opgetogen, levendig meisje, beduidend drukker en brutaler dan haar oudere zus Margot. In een naoorlogs interview benadrukte Kati Steger, destijds hulp in de huishouding bij het gezin Frank, ook het verschil tussen de twee zussen: 'Margot was de prinses. Ze was nauwgezet en zorgvuldig, en als de was er niet was geweest, had ze haar jurkjes makkelijk een week kunnen dragen [...] Maar Anne was precies het tegenovergestelde van Margot. Zij moest elke dag schone kleren aan,

soms wel twee keer op een dag.' Kati herinnerde zich dat Anne op een regenachtige dag midden in een plas op het balkon had gezeten. Kati werd boos, maar Anne bleef vrolijk zitten en maakte geen aanstalten om op te staan. Ze was pas bereid eruit te komen als Kati haar een verhaaltje zou vertellen. Haar vader Otto Frank beschreef Anne later als 'een kleine rebel met een eigen wil'. Maar van alle problemen en zorgen waarmee haar ouders en andere familieleden te maken hadden, kreeg Anne als klein meisje niets mee.

Een dubbele crisis

Het geboortjaar van Anne Frank zou een belangrijk keerpunt worden in de Duitse geschiedenis. In de nasleep van de beurskrach op Wall Street en versterkt door de nog steeds doorwerkende economische strafmaatregelen van het Verdrag van Versailles kwam Duitsland eind 1929 in een diepe economische crisis terecht. Een desastreuze geldpolitiek zorgde voor massa-inflatie, waardoor het spaargeld van miljoenen Duitsers in korte tijd in rook opging. Tussen 1929 en 1932 verloor een op de drie Duitsers zijn werk, ambtenaren werden zwaar gekort op hun inkomen en de ene na de andere onderneming werd getroffen door faillissement. Ook het leven van de familie Frank werd sterk beïnvloed door deze economische malaise.

Het bankiershuis Michael Frank werd hard getroffen door de gevolgen van de beurskrach van 1929 en balanceerde in 1932 op de rand van de financiële afgrond, net

als het hoestpastillebedrijf in Bad Soden. Op 2 april 1932 schreef Otto aan zijn zus en zwager in Zwitserland, Leni en Erich Elias, dat hij nog nauwelijks in zijn dagelijkse kosten wist te voorzien. 'De zaken gaan slecht, we hebben geen idee welke kant het op gaat,' luidde zijn sombere conclusie. Kort daarna, in diezelfde maand, werd Otto's broer Herbert Frank, directeur van het familiebedrijf, gearresteerd wegens fraude. Hij had, vermoedelijk zonder het te weten, een verbod op handel in buitenlandse effecten overtreden. Toen Herbert op 14 mei 1932 uit voorlopige hechtenis kwam, legde hij het directeurschap neer en vertrok hij naar Frankrijk. Het proces in oktober, waarbij hij uit angst voor een veroordeling afwezig bleef, werd kort daarna stopgezet wegens gebrek aan bewijs.

Otto Frank maakte zich ernstige zorgen over de arrestatie van Herbert en de negatieve berichtgeving in de Duitse kranten. In een brief aan zijn moeder Alice schreef hij dat hij van plan was het bedrijf zo lang mogelijk overeind te houden en een faillissementsaanvraag zou proberen te voorkomen, maar dat hij al wel nadacht over andere ingrijpende beslissingen: 'Voor mijn pessimisme en de zorgen van de afgelopen maanden waren redenen genoeg aanwezig. Ik wil je hierbij nog de vraag voorleggen of het nog wel raadzaam is om het huis in de Mertonstrasse op den duur nog te behouden. Ik bedoel dat vanuit economisch en politiek standpunt.'

De brief illustreert treffend hoezeer, in de beleving van Otto Frank, de financiële en politieke dreiging met elkaar verstrengeld waren. In de toch al diepe politieke en economische crisis betekende de opgelopen reputatieschade

de druppel die de emmer deed overlopen. Een faillissement leek onafwendbaar. Net als Herbert dachten Otto en zijn andere familieleden al uitgebreid na over andere bestaansmiddelen en over emigratie. Zo schreef hij verderop in dezelfde brief: 'Waar we allemaal nog eens terecht zullen komen, weten we niet, maar de hoofdzaak is dat we gezond blijven en dat jij goed verzorgd bent. Wij jongere mensen kunnen er gemakkelijker in berusten. We moeten niet om de feiten heen draaien en eindelijk eens orde op zaken stellen.'

Duitsland was begin jaren dertig politiek sterk verdeeld. De democratische partijen, zoals de katholieke Zentrum-partij, de sociaaldemocratische SPD en de liberale DDP, vormden inmiddels een minderheid, terwijl de communistische KPD aan de linkerflank en Hitlers NSDAP sterk groeiden. Tussen 1929 en 1932 groeide de NSDAP uit tot de grootste politieke partij.

Vooraf de positie van Joden werd in de verscheurde Weimarrepubliek steeds moeilijker. Door de NSDAP en andere nationalistische partijen werden zij als groep stelselmatig als zondebok aangewezen voor de meest uiteenlopende zaken: het verlies van de Eerste Wereldoorlog, de economische en politieke crisis, het kapitalisme en het socialisme. Otto en Edith Frank voelden de dreiging van de politieke radicalisering van een groot deel van de Duitse bevolking en het steeds extremere antisemitische klimaat. In een later interview vertelde Otto Frank dat de dreigende sfeer in Duitsland hem en zijn vrouw Edith aan het denken zette over mogelijke emigratie: 'Ik